

T. XXIX (2026) Z. 1 (81)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2026.158801

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

Readership research in Poland:
A History

**Z dziejów badań
czytelnictwa prasy
w Polsce**

Instytut Mediów, Dziennikarstwa
i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Uniwersytecka 17
PL 25-406 Kielce
e-mail: tomasz.mielczarek@ujk.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3330-8840>

**Tomasz
MIELCZAREK**

KEY WORDS:
readership studies in Poland, sociology,
trends in press readership

SŁOWA KLUCZOWE:
czytelnictwo, badania, socjologia, nauka

Streszczenie

W artykule dokonano przeglądu najistotniejszych wydarzeń związanych z historią polskich badań czytelnictwa prasy. Bazę źródłową opracowania były zarówno wyniki badań terenowych, jak i pierwsze szkice prezentujące analizowaną aktywność naukową. W tekście wykorzystano metodę analityczno-opisową. Odwołano się do klasycznych definicji „czytelnictwa prasy” sformułowanych przez bibliologów i prasoznawców. Zgodnie z sugestią Walego Pisarka badania te podzielono na pasywne i aktywne. Badania pasywne rozpoczęły się w Polsce w końcu XIX w., gdy zaczęto szacować jednorazowe nakłady gazet i odnosić je do liczebności potencjalnej grupy czytelniczej lub też do liczebności gospodarstw domowych. Historycy nie uwzględniali tych szacunków, słusznie uważając, że miały one nikłą wartość poznawczą. Zwracali za to uwagę na nakłady globalne lub jednorazowe i na ich podstawie szacowali czytelnictwo. Zważywszy na to, że dysponowali niekompletnymi danymi, wysuwane wnioski miały charakter hipotez, których także i obecnie nie da się zweryfikować. Pierwsze, niezbyt udane, próby aktywnych badań czytelnictwa podjęto w okresie międzywojennym. Wykorzystano dla nich w miarę poprawnie skonstruowane kwestionariusze, ale badano nieliczne i niereprezentatywne grupy czytelników. Bardziej wiarygodne wyniki zaczęto uzyskiwać dopiero po 1956 r., gdy odrodzona polska socjologia empiryczna skorzystała ze sprawdzonych i wiarygodnych metod badawczych. Wyniki tych badań można odnaleźć przed wszystkim w publikacjach OBOP, GUS, CBOS i OBP RSW. Współcześnie interesujące nas sondaże prowadzi PBC. Wynika z nich, że Polacy nadal czytają prasę, zwłaszcza w jej cyfrowej postaci. Konstatację tę podważają dwa istotne fakty. W zgodnej opinii teoretyków i praktyków badań respondenci mają naturalną tendencję do zawyżania swej partycypacji w kulturze, w tym zwłaszcza czytelnictwa prasy. Od dwóch dekad gwałtownie spadają nakłady i sprzedaż prasy, co w oczywisty sposób musiało prowadzić do spadku jej czytelnictwa.

Summary

The article presents an overview of the turning points in the history of Polish press readership research. Its source base includes both the results of hands-on studies and pioneering reassessments of the validity of the methodology and results of that research. The article uses the analytical-descriptive method and takes into account the classic definitions of press readership formulated by bibliologists and press experts. Following Walery Pisarek's distinction, the whole of the press studies have been divided into passive and active. Passive studies, which began in Poland at the end of the 19th century, usually focused on the relationship between the circulation of a newspaper and the size of its potential readership, calculated on the basis of the 'pass-along' factor, i.e. the size of households. Historians tended to ignore such estimates, rightly believing that they were not much worth, yet at the same time paid serious attention to total or one-off circulation numbers and estimated readership impact based on them. As data were fragmentary, the conclusions based on them were highly hypothetical. Moreover, they cannot be properly verified in retrospect. The first, if not particularly successful, attempts at active readership research were undertaken in the interwar period. They used fairly well-constructed questionnaires, but they were focused on small and unrepresentative groups of readers. The age of more reliable studies began after 1956, when the reborn Polish empirical sociology reached out for well-proven and dependable research methods. The results of those studies can be found primarily in publications by various governmental and professional bodies like OBOP, GUS, CBOS and OBP RSW. Today, the most interesting work is being done by PBS (Polish Readership Research). For example, their polls show that a substantial number of people still read the press, be it in its digital format. However, such assurances can work only if we lose sight of the facts. Firstly, in the unanimous opinion of research theorists and practitioners, respondents have a natural tendency to overestimate their participation in culture, especially press readership. Secondly, as the circulation and the sales of the press have plummeted over the past two decades, it must have been accompanied by a decline of reading habits and readership in general.

Wstęp

Celem artykułu jest przegląd najistotniejszych faktów dotyczących polskich badań czytelnictwa prasy. Badanie czytelnictwa definiowane jest różnorodnie. Najszerzej interesujące nas zagadnienie opisują bibliolodzy uwzględniając w definicji czytanie książek, gazet i czasopism¹. Z oczywistych względów medioznawcy ograniczyli się do prasy, ale podobnie jak bibliolodzy zwracają uwagę na fakt, że badamy zarówno czynność, jak i proces społeczny².

W *Leksykonie terminów medialnych* Ryszard Filas zdefiniował „czytelnictwo prasy” jako:

odbior prasy. W najprostszym znaczeniu c.p. rozumiane jest jako jednostkowy akt czytania gazety lub czasopisma. Z kolei w znaczeniu szerszym c.p. oznacza złożone zjawisko psychospołeczne, w którym zachodzi wiele powtarzających się aktów czytania, towarzyszących im procesów psychicznych związanych z percepcją treści przekazów oraz zjawisk społecznych obejmujących: stosunek odbiorców do prasy (czy określonych tytułów), potrzeby czytelnicze, sposoby korzystania z oferty prasowej, mechanizmy oddziaływania treści zawartych w prasie na czytelników itd.³

Nieco inaczej postrzegał to zagadnienie Walery Pisarek. W zredagowanym przez niego słowniku nie pojawiło się samodzielne hasło „czytelnictwo prasy”, lecz odsyłał do generalnej definicji „badanie odbioru mediów”. Pisarek uznał, że „badanie odbioru mediów” to

proces poznawczy składający się z 1) percepcji bodźców wzrokowych i słuchowych, 2) rozumienia ich, 3) zinterpretowania i ewentualnej aprobaty, 4) zapamiętania i 5) ewentualnego wykorzystania. [...] Podstawową miarą skuteczności odbioru mediów pozostaje ich zasięg. W wypadku drukowanych gazet i czasopism warunkiem ich odbioru jest ich czytelnictwo⁴.

¹ Zob. np. hasło *czytelnictwo* [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, łam 482.

² *Czytelnictwo*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976, s. 60–61.

³ *Leksykon terminów medialnych A–L*, red. K. Wolny-Zmorzyński i in., Toruń 2024, s. 134.

⁴ *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006, s. 15.

Autor hasła zwrócił też uwagę na to, że interesujące nas badania mogą mieć charakter pasywny, czyli opierają się źródłach zastanych i na obserwacjach społecznych oraz badaniach aktywnych, takich jak np. badania ankietowe prowadzone na reprezentatywnych grupach populacji, badaniach laboratoryjnych, eksperymentach, badaniach fokusowych. Powyższa definicja uzasadnia konstrukcję tego artykułu oraz jego zawartość. Polskie badania czytelnictwa prasy przedstawione zostaną z podziałem na okres pasywny i aktywny. Podstawę źródłową artykułu stanowi literatura przedmiotu — zarówno oryginalne prace prezentujące wyniki badań, jak i pierwsze syntetyczne opracowania, w których zajmowano się ich historią. Dla potrzeb artykułu wykorzystano przede wszystkim metodę analityczno-opisową.

Pasywne badania czytelnictwa

Chociaż niektórzy badacze upatrywali początków polskich badań nad prasą już w drugiej połowie XVIII w., to jednak przybrały one szerszy i profesjonalny charakter w kolejnym stuleciu⁵. Prowadzono je na dwa sposoby. Po pierwsze prasa była przedmiotem zainteresowania bibliologów. Starali się oni rejestrować znane im tytuły, niekiedy wprowadzając do swych prac ograniczone refleksje dotyczące profilu badanych czasopism⁶. Swoistym podsumowaniem badań tego typu okazały się prace Karola Estreichera⁷. Prasa była także przedmiotem zainteresowania literatów i literaturoznawców. Określali oni prasę mianem literatury periodycznej, a w swych analizach szczególną uwagę zwracali na czasopisma upowszechniające krytykę literacką i literaturę⁸. Bibliolodzy i literaturoznawcy w zasadzie nie interesowali się czytelnictwem prasy. Jest swoistym paradoksem, że jednym z pierwszych, którzy podjęli tę tematykę, był pedagog Jan Władysław Dawid⁹. Na warszawskim uniwersytecie ukończył prawo, w Lipsku i Halle studiował psychologię i pedagogikę. Zapewne dzięki zetknięciu się z niemiecką szkołą naukową zdecydował się na przeprowadzenie analizy statystycznej polskiej prasy.

⁵ S. Dziki, *Badania nad prasą w Polsce*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie...*

⁶ Zob. np. F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Warszawa – Wilno 1814; A.T. Chłędowski, *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1, s. 121–133; J.S. Bandkie, *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1819, t. 4, s. 205–224.

⁷ Np.: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, tom 1, Kraków 1872; tegoż, *Dopelnienie*, Kraków 1881. Zob. też: S. Dziki, *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2.

⁸ M. Kafel, *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2, s. 6–7.

⁹ Szerzej o nim w: J. Kujawska, *Jan Władysław Dawid w polskiej literaturze psychologiczno-pedagogicznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1959, nr 4, s. 21–49.

Jan Władysław Dawid wydał pracę zatytułowaną *O zarazie moralnej*¹⁰. W jej XII rozdziale zatytułowanym *Czytanie o występku* przeanalizował cztery roczniki prasy „brukowej” z 1884 r. wydawanej w Warszawie¹¹. Zsumował sprzedaż badanych tytułów (30 tys. egz.) i oszacował ich czytelnictwo. Za jednostkę obliczeń przyjął ówczesne przeciętne warszawskie gospodarstwo domowe liczące ponad 5 osób. Liczbę tę ograniczył do wskaźnika 3,75, gdyż odjął dzieci do 15. roku życia. W sumie więc audytorium badanej prasy określił na 112,5 tys. osób, a zatem było to blisko 30 procent Warszawiaków, ale tylko 1,5 procent całej populacji Królestwa Polskiego. Przypomniawszy przy tym, że wśród najniższych klas społecznych wskaźnik analfabetyzmu przekraczał 80 procent¹². Powyższe szacunki wywołują pewne wątpliwości. Nie uwzględniały one dość powszechnego zjawiska, że w badanej epoce jeden egzemplarz gazety był czytany w kilku gospodarstwach domowych, co znacznie podnosiło wskaźniki czytelnictwa. Nie ma też pewności co do tego, czy gazety czytały osoby w wieku poniżej 15 lat.

Czytelnictwem interesowali się działacze społeczni. Dowodzi tego broszura przygotowana przez Mieczysława Brzezińskiego pt. *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych* z 1890 r.¹³ Celem publikacji było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy wydawnictwa ludowe docierają do wiejskich czytelników, jak są oceniane, jaką powinny mieć formę i treść, jak je udoskonalić, by zaspokajały potrzeby audytorium. Broszura zawierała rozbudowany kwestionariusz, w którym znalazły się metryczka i pytania dotyczące warunków bytowych mieszkańców wsi i poziomu wiejskiej oświaty. Bardzo szczegółowo pytano, jakie książki są dostępne i czytane, oraz o to: „jakie są w danej miejscowości kalendarze i gazety? Jak podobają się one czytelnikom — i z czego? Czy gazety bywają sprowadzane pojedynczo, czy do wspólki?”¹⁴.

Niestety, niewiele wiadomo o wynikach tego sondażu. Brzeziński nic o tym nie napisał. Niewiele też można się było dowiedzieć o czytelnictwie polskiej prasy z artykułu Wandy Chicińskiej opublikowanego w 1887 r. w „Ateneum”¹⁵. Niemniej jednak można uznać, że właśnie u schyłku XIX w. rozpoczęły się polskie badania czytelnictwa. Miały one charakter pasywny i sprowadzały się do różnorodnych analiz statystycznych. Ciekawym ich przykładem jest opracowanie Tadeusza Troszyńskiego. Wyliczył on, że w 1903 r. codziennie docierało do Częstochowy 3,5 tys. egz. gazet i czasopism. W 1909 r. sprowadzono do tego miasta 5,3 tys. egz. gazet pol-

¹⁰ J.W. Dawid, *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, Warszawa 1886.

¹¹ Tamże, s. 213.

¹² Wśród poborowych było w owym czasie ponad 70% analfabetów. *Historia Polski w liczbach. Oświata, nauka, kultura*, z. 4, Warszawa 1992, s. 67.

¹³ M. Brzeziński, *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Warszawa 1890.

¹⁴ Tamże, s. 11.

¹⁵ W. Chicińska, *Czytelnicy i prasa. (Głos z publiczności)*, „Ateneum” 1887, t. 3, s. 162–174.

skich, 700 rosyjskich i 1 tys. francuskich i niemieckich. Codzienna, jednorazowa oferta, łącznie z lokalną produkcją wynosiła około 12 tys. egz. Troszyński zaznaczył jednak, że w

Częstochowie zaopatrywali się także w czasopisma mieszkańcy z okolicy — przynajmniej w promieniu dwumilowym. Wynika z tego, że wyliczona wyżej liczba egzemplarzy przypadała przynajmniej na 100 tys. mieszkańców, to znaczy 1 egz. na 8 osób¹⁶.

Jest swoistym paradoksem, że w Królestwie Polskim dokładne dane dotyczące nakładów prasy gromadziła jedynie carska cenzura. Ograniczała się ona tylko do pism warszawskich, a pomijała te wydawane poza tym miastem. U schyłku XIX w. nakład przeciętnego warszawskiego dziennika wynosił około 3 tys. egz. W pierwszej dekadzie XX w. nakłady oscylowały wokół 6 tys. egz., a jedynie bulwarowe „Kuriery” sprzedano w liczbie około 20–30 tys. egz. Sprzedaż pism społeczno-kulturalnych wynosiła zwykle około 3 tys. egz., chociaż „Tygodnik Ilustrowany” w 1909 r. sprzedawano w liczbie 20 tys. egz.

Z badań Zenona Kmiecika wynikało, że o ile w końcu XIX w. prasa w Królestwie znajdowała jedynie czytelników miejskich, o tyle w początkach kolejnego stulecia zaczęła zyskiwać czytelników na wsi, czego wymownym przykładem była „Gazeta Świąteczna” sprzedawana w 1904 r. w liczbie 13 tys. egz. Wspomniany autor uważał, że do wzrostu czytelnictwa wśród niższych warstw społecznych przyczyniły się wydarzenia 1905 r. Podkreślał przy tym, że „w mieście pojedynczy egzemplarz czasopisma był czytany przez kilka, a na wsi nawet przez kilkadziesiąt osób”¹⁷.

W Galicji dane dotyczące nakładów prasy gromadziła policja. Również one nie były kompletne, gdyż interesowano się jedynie periodykami wpływającymi na opinię publiczną, które mogły stanowić maksymalnie 40% zbioru. Nakłady gazet galicyjskich były zbliżone do prasy wydawanej w Królestwie. Od tej generalizacji odbiegał jedynie „Ilustrowany Kurier Codzienny”, którego w 1912 r. sprzedawano 40 tys. egz. Nakłady prasy o niższej periodyczności były podobne do warszawskich. Z jednym wyjątkiem — adresowany do ludności wiejskiej „Przyjaciół Ludu” miał nakład 10 tys. egz.

Statystycznie rzecz ujmując, przez cały 1875 r. na jednego mieszkańca Galicji (w tym dzieci i analfabetów) przypadało około 0,4 gazety. W 1910 r. było to 10 gazet i czasopism. Jerzy Myśliński także uważał, że w środowisku miejskim jeden egzemplarz prasy mógł być czytany przez jedną — kilka osób, a na wsi mogło to być kilkadziesiąt osób¹⁸.

¹⁶ Opracowanie T. Troszyńskiego [w:] *Przewodnik po Częstochowie i okolicy na rok 1909*, Warszawa 1909.

¹⁷ Z. Kmiecik, *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904/1915*, [w:] *Prasa polska 1864–1918*, Warszawa 1976, s. 111–113.

¹⁸ J. Myśliński, *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej (1867–1918)*, [w:] *Prasa polska...*, s. 163–166.

Jeszcze mniej wiemy o czytelnictwie prasy w zaborze pruskim. Można jedynie przypuszczać, że z racji wprowadzenia w Prusach obowiązku szkolnego już w początkach XVIII w. istniało tam spore potencjalne audytorium czytelnicze. W 1911 r. w zaborze pruskim analfabetyzm wynosił jedynie 5%¹⁹. Potwierdza to niebywałe powodzenie „Gazety Grudziądzkiej”, której nakład przed I wojną światową przekroczył 130 tys. egz. Zdecydowanie mniejsze nakłady miała prasa wydawana na Śląsku. Niemniej jednak wypada zauważyć, że „Katolik” wychodził w nakładzie 20 tys. egz., a „Polak” — 10 tys. egz.²⁰

Jak mogliśmy się zatem przekonać, w okresie zaborów wiedza na temat czytelnictwa prasy była znikoma. Zbierano wyrywkowe dane dotyczące nakładów czasopism i porównywano je z liczbą mieszkańców danej miejscowości lub nieco większego terytorium. Odwoływano się też do zróżnicowanych jakościowo obserwacji. Uzyskane wyniki okazywały się niedokładne, a brak stosownych źródeł historycznych uniemożliwił ich weryfikację.

W okresie międzywojennym próbowano podejmować aktywne badania czytelnictwa. Jedne z nich dotyczyły czytelnictwa robotników i pracowników najemnych. Badania te zorganizował Instytut Gospodarstwa Społecznego kierowany przez Ludwika Krzywickiego. Wzorowano je na sondażu przeprowadzonym w Wiedniu w latach 1913–1914, ale kwestionariusz ankiety poszerzono o pytania dotyczące problemów społeczno-kulturalnych. Chociaż zakładano szeroki zakres badań, plany te zrealizowano częściowo. Z dzisiejszego punktu widzenia wątpliwości budzi też dobór badanej próby, respondentami byli bowiem przede wszystkim robotnicy należący do związków zawodowych.

Przebadano 343 rodziny robotnicze, spośród których 297 (86,5%) deklarowało kupowanie gazet. W grupie tej stałe nabywanie gazet, nie rzadziej niż raz w tygodniu, deklarowało 92%. Badacze wątpili jednak w prawdziwość tych wyników. Przypuszczali, że respondenci mieli na myśli nie kupowanie, lecz czytanie gazet. Zwracali przy tym uwagę, że egzemplarze prasy przekazywano sobie pomiędzy gospodarstwami domowymi, a ponadto robotnicy mogli ją czytać bezpłatnie w różnych miejscach publicznych²¹. Uważali, że bardziej wiarygodne wyniki zawierały odpowiedzi dotyczące wydatków na książki i prasę. Dane na ten temat uzyskano w 206 gospodarstwach domowych, spośród których ponad 25% stwierdziło, że nie ponosi takich wydatków. Blisko połowa wydawała na ten cel 1 zł miesięcznie. Średnio w rodzinach robotniczych wydawano na książki i prasę 1 zł 25 gr miesięcznie. Czyli, jak stwierdzono w opracowaniu, odpowiadało to mniej więcej 6 egzemplarzom dziennika przy założeniu, że w ogóle nie kupowano książek²².

¹⁹ *Historia Polski w liczbach...*, s. 71.

²⁰ T. Cieślak, *Prasa w zaborze pruskim*, [w:] *Prasa polska...*, s. 206–211.

²¹ *Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet 1927 roku*, Warszawa 1929, s. 265.

²² Tamże, s. 266.

Andrzej Paczkowski, korzystając z innych międzywojennych badań, uznał, że przeciętna wiejska rodzina wydawała rocznie na gazety, książki i pocztę 20 zł. Czyli gdyby ograniczyła się jedynie do kupowania gazet, robiłaby to co drugi dzień²³. Wyniki tych badań wydają się niewiarygodne. Sugerują one, że chłopci wydawali na prasę więcej niż robotnicy. Połączenie w jedną całość trzech kategorii również zniekształcało dane statystyczne.

O niskiej wiarygodności międzywojennych badań czytelnictwa świadczy też np. opracowanie zatytułowane *Wieś o sobie*. Jego podstawą były dwa sondaże przeprowadzone przez Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej. Pierwszy z nich zatytułowany o „O lepsze jutro wsi” przeprowadzono w 1933 r., a drugi „Co się dzieje na wsi” w latach 1933–1935. Ankiety pierwszego sondażu opublikowano na łamach „Młodej Polki” i „Przyjaciela Młodzieży” oraz rozesłano aktywistom obu organizacji. Otrzymano jedynie 76 odpowiedzi udzielonych przez chłopców i 59 przez dziewczęta²⁴.

Kwestionariusze drugiej ankiety również opublikowano w prasie oraz rozesłano do 452 działaczy organizacji oraz „uspołecznionych ziemian i duszpasterzy”²⁵. Tych ostatnich było 102. Otrzymano jedynie 98 odpowiedzi, których udzieliło 36 dorosłych osób, 52 pochodziło od młodzieży, a 10 od księży²⁶. Pytania ankiety okazały się zdumiewająco podobne do tych, które 40 lat wcześniej zadał Brzeziński. Metodologia badań daleka też była od naukowej poprawności. Warto jednak przytoczyć kilka wysnutych wniosków. Na ankietę odpowiedziały jedynie osoby o w miarę dobrej sytuacji materialnej. Z braku środków prasa na wsi nie była czytana. Jeśli chłopci czytali jakąkolwiek prasę, były to „Rycerz Niepokalanej”, „Posłaniec Serca Jezusowego” i „Przewodnik Katolicki”. Zakresu czytania jednego egzemplarza nie określono, chociaż „jeśli się jednak na wieś jakaś gazeta lub pismo przedostanie, to jest wyczytywane aż do zniszczenia”²⁷.

Pisząc o polskich badaniach czytelnictwa, trudno pominąć Floriana Znanieckiego. Od 1913 r. wspólnie z Williamem Isaakiem Thomasem prowadził badania polskich emigrantów. Ich efektem była pięciotomowa praca *Chłop polski w Europie i Ameryce* wydana w Bostonie w latach 1918–1920²⁸. Autorzy opracowania blisko współpracowali z redakcjami polskich gazet. W publikacji, zwłaszcza w jej czwartym tomie, szeroko korzystano z chłopskiej korespondencji kierowanej do czasopism. Na ich podstawie autorzy wysunęli tezę o znacznym wpływie prasy na postawy społeczne wspomagającej przekształcenie pierwotnych grup sąsiedzkich w grupy wtórne, takie jak np. naród.

²³ A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 21.

²⁴ *Wieś o sobie*, Poznań 1938, s. 43.

²⁵ Tamże, s. 31.

²⁶ Tamże, s. 45.

²⁷ Tamże, s. 136–137.

²⁸ F. Znaniecki, W.I. Thomas, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.

Doktorantem Floriana Znanieckiego był Tadeusz Szczurkiewicz. Przygotował on cykl publikacji ogłoszonych pierwotnie w 1934 roku w „Przewodniku Społecznym”²⁹. Autor materiał ten uznał za tak ważny, że włączył go do swej rozprawy doktorskiej³⁰, a następnie wydał raz jeszcze po II wojnie światowej³¹. Szczurkiewicz zainteresował się wpływem prasy codziennej na czytelników, co określił mianem „sugestywności”. Argumentował, że prasa może mieć wpływ na odbiorców, gdyż często po zakończeniu edukacji pozostaje jedyną formą kontaktu z kulturą słowa drukowanego. Uważał, że czytanie tylko jednego dziennika wzmacnia przekaz, który z racji przyzwyczajenia odbierany bywa bezkrytycznie. Interesował się też redakcyjną kuchnią, dowodząc, że dziennikarze poprzez selektywny dobór publikowanych informacji manipulują czytelnikami. Nadto uważał, że słowo drukowane, w przeciwieństwie do mówionego, jest bardziej trwałe; uwiarygadnia, a nawet nobilituje publikowane wypowiedzi. Ogłoszenie informacji w dzienniku nadaje jej doniosłości. Twierdził ponadto, że komunikacja zapośredniczona prowadzana przez gazety jest bardziej skuteczna od komunikacji bezpośredniej. Można zatem przyjąć, że praca Szczurkiewicza wprowadzała na grunt polski tematykę skuteczności oddziaływania mediów na audytoria.

Warto też zwrócić uwagę na innego doktoranta Floriana Znanieckiego — Stanisława Orsiniego-Rosenberga. Opublikował on na przełomie lat 1930/1931 artykuł *Socjologia słowa drukowanego* liczący 32 stronic³². Już po II wojnie światowej w innym artykule scharakteryzował poszczególne typy prasy, a zarazem przedstawił właściwe im grupy czytelników. Przykładowo: czytelników prasy brukowej określił mianem bezkrytycznych, odznaczających się ograniczeniem intelektualnym, dużą podatnością na sugestie, ubóstwem własnych doświadczeń, przewagą uczuć nad obiektywnym rozumowaniem, skłonnością do szybkiego popadania w nadmierny entuzjazm albo nieuzasadniony gniew i nienawiść. W prasie interesowały ich przede wszystkim „tematy bliskie im osobiście oraz rzeczy niezwykle, wstrząsające lub zdumiewające”³³. Jak zatem mogliśmy się przekonać, chociaż w okresie międzywojennym próbowano prowadzić aktywne badania czytelnictwa, ich metodologia daleka była od doskonałości, a osiągnięte wyniki wątpliwe.

Wydaje się, że bliższe prawdzie były dane statystyczne zebrane przez Andrzeja Paczkowskiego. Kierując się zaleceniami UNESCO, zbadał następujące kategorie: 1) liczbę osób (w tys.) przypadających na jedno pismo, 2) globalny nakład przypadający na jedną osobę, 3) jednorazowy nakład dzienników przypadający na 100 osób,

²⁹ T. Szczurkiewicz, *Wpływ prasy codziennej*, „Przewodnik Społeczny” 1934, nr 6, 11, 12.

³⁰ Tenże, *Rasa, środowisko, rodzina*, Poznań 1938.

³¹ Tenże, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1969.

³² S. Orsini-Rosenberg, *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2: 1930/31, nr 12.

³³ S. Orsini-Rosenberg, *Typy czytelników prasy w społeczeństwach kapitalistycznych*, „Przegląd Socjologiczny” 1948, t. X, s. 296.

4) liczbę kilogramów papieru gazetowego przypadający na jedną osobę. Ponieważ nie dysponował pełnymi danymi, uzyskane wyniki prezentowane w poniższej tabeli nie są kompletne.

Tabela 1

Wskaźniki czytelnictwa prasy w Drugiej Rzeczypospolitej

Rok	Wskaźnik			
	1	2	3	4
1919	31,4	–	–	–
1924	25,7	–	3,2	0,37
1928	15,6	–	5,0	0,78
1929	19,4	17,1	–	0,75
1934	17,7	–	–	0,85
1936	13,4	24,0	7,0	0,91
1937	12,7	–	–	1,03

Źródło: A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 460

Mimo upływu lat nie uzyskano nowych danych statystycznych. Wskaźniki z powyższej tabeli wskazują na niski poziom czytelnictwa prasy w Drugiej Rzeczypospolitej. Dla porównania zauważmy, że liczbę 3,2 egz. na 100 mieszkańców osiągnięto w USA w 1850 r., a 10 na 100 w 1880 r.

Aktywne badania czytelnictwa

Nim przejdziemy do charakterystyki interesujących nas badań, przywołamy najistotniejsze fakty związane z polską socjologią empiryczną. Jest to konieczne, ponieważ to ona wypracowała wiarygodne metody aktywnych badań czytelnictwa. Choć początków polskiej socjologii poszukuje się już w XIX w., rozwinęła się ona w okresie międzywojennym³⁴. Po II wojnie światowej wznowiono badania i dydaktykę, ale przerwano je w 1952 r. Władze PRL uznały, że socjologia jest nauką obcą ideowo marksizmowi-leninizmowi. Dlatego też np. Józef Chałasiński zaczął kierować w PAN Zakładem Historii Czasopiśmiennictwa³⁵. Badania socjologiczne wznowiono po październiku 1956 r. Poszukiwano zagranicznych wzorców i inspira-

³⁴ A. Kwilecki, *Tradycje socjologii polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 2.

³⁵ J. Myśliński, *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1.

cji, w związku z tym skierowano do Francji na wielomiesięczne staże grupę młodych socjologów.

Do pierwszego kontaktu polskich i amerykańskich uczonych doszło we wrześniu i w październiku 1956 r. podczas zorganizowanego przez UNESCO w Paryżu seminarium socjologicznego. To tam Stefan Nowak poznał Paula Lazarsfelda³⁶. Zainteresował się podręcznikiem socjologii zredagowanym przez Lazarsfelda³⁷. W 1957 r. ten amerykański socjolog i medioznawca przyczynił się do tego, że Fundacja Forda przyznała 50 polskim uczonym stypendia na staże naukowe w USA. Byli wśród nich Jan Lutyński i Zygmunt Gostkowski kładący fundamenty pod łódzką szkołę „metodologii empirycznej”, która odegrała poważną rolę w rozwoju w Polsce metodologii badań społecznych, szczególnie badań ankietowych³⁸. W 1958 r. Lazarsfeld, na zaproszenie PAN, gościł w Warszawie. Nie tylko konsultował polskie badania socjologiczne, ale też wizytował różne instytucje — m.in. Klub Krzywego Koła oraz Biuro Studiów i Oceny Programów Polskiego Radia, z których w 1958 r. wyłonił się Ośrodek Badania Opinii Publicznej. Odwiedził też Łódź, gdzie — wykorzystując jego metodologię — przeprowadzono pierwszy w Polsce sondaż socjologiczny³⁹.

O istotnym wpływie badaczy amerykańskich na polską socjologię empiryczną i medioznawstwo świadczył też fakt, że Andrzej Siciński powtórzył w Polsce badania Paula Lazarsfelda i Elihu Katza. Amerykańskie i polskie badania dowiodły, że przepływ prasowej informacji ma charakter dwuetapowy, a w jej upowszechnianiu szczególne miejsce przypada „liderom opinii”⁴⁰.

Badania sondażowe, choć krytykowane przez niektórych polskich uczonych, weszły do stałej praktyki socjologii; wykorzystywano je też do badania czytelnictwa. W epoce PRL badania te prowadziło pięć instytucji: Ośrodek Badania Opinii Publicznej, Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu, Centrum Badania Opinii Społecznej, Główny Urząd Statystyczny i Ośrodek Badań Prasoznawczych Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa – Książka – Ruch”.

W OBOP interesowano się czytelnictwem prasy w zasadzie w początkach jego działalności. Przykładowo w 1959 r. przeprowadzono 15 sondaży, z czego 3 dotyczyły czytelnictwa prasy. W kolejnych latach OBOP prowadził liczne badania dotyczące niemal wszystkich sfer życia społecznego. Prezentowane wyniki zaczęły budzić coraz większą irytację partyjnych władz. W 1962 r. na łamach „Polityki” pojawiło się kilka

³⁶ D. Jarosz, *Sondaże ośrodka badań opinii publicznej (OBOP) w latach 1957–1989: refleksje historyka*, „Polska 1944/1945–1989. Studia i Materiały” 2004, t. VI, s. 69.

³⁷ *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*, red. P.F. Lazarsfeld, M. Rosenberg, Glencoe 1955.

³⁸ A. Sułek, *Sondaż polski: przygarść rozpraw o badaniach ankietowych*, Warszawa 2001, s. 38.

³⁹ Tamże, s. 11.

⁴⁰ E. Katz, P. Lazarsfeld, *Personal influence. The part played by people in the flow of mass communications*, Glencoe 1955; A. Siciński, *Kontakty osobiste a proces masowego komunikowania. Weryfikacja hipotezy*, „Studia Socjologiczne” 1962, nr 2.

krytycznych artykułów, które w „Nowych Drogach” podsumował Andrzej Werblan. Jego tezy powtórzył podczas XIII plenum KC PZPR Władysław Gomułka. Socjologom zarzucono: zbyt długie hołdowanie nauce amerykańskiej i pomijanie osiągnięć uczonych radzieckich, zbyt daleko idący empiryzm, odpolitycznienie nauk społecznych itp. Dlatego też w 1965 r. OBOP połączono z Redakcją Studiów i Oceny Programów (OBOPiSP — do pierwotnej nazwy powrócono w 1986 r.). Dokonano zmian kadrowych i skoncentrowano się na badaniu odbioru radia i telewizji. Po 1989 r., w nowych warunkach społeczno-ustrojowych, OBOP badał czytelnictwo prasy jedynie sporadycznie. W latach 90. XX w. sondował za to oglądalność telewizji.

Samodzielne dzieje OBOP zakończyły się w 1998 r., gdy został sprywatyzowany, a większość jego udziałów przejęła spółka z o.o. Taylor Nelson Sofres. Obecna nazwa tej spółki to Taylor Nelson Sofres Ośrodek Badania Opinii Publicznej (TNS OBOP)⁴¹.

Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR powołano w 1974 r. Jednym z jego podstawowych zadań było prowadzenie sondaży w 164 tzw. kluczowych zakładach pracy. Zakres badań był szeroki, robotników zapewne pytano też o czytelnictwo prasy. Nie ma jednak w tej kwestii pewności, gdyż w 1981 r. komputerowa baza danych IPPM-L została skasowana, a materiały z badań oddano na makulaturę⁴². Instytut zlikwidowano w 1984 r.

W 1982 r. powołano Centrum Badania Opinii Społecznej. Instytucja ta została podporządkowana rządowi, a jej podstawowym zadaniem było sondowanie reakcji na różnorodne istotne wydarzenia społeczne i decyzje władz. CBOS od 1983 r. do 1989 r. przeprowadził 134 sondaży, których wyniki przedstawił w 441 raportach. Zasięg mediów, w tym czytelnictwo prasy, przedstawiano w dwóch z nich. W trzech innych opublikowano wyniki badań dotyczących społecznego wizerunku rzecznika rządu Jerzego Urbana. Wydano też jeden raport z sondażu przeprowadzonego wśród dziennikarzy. Chociaż w 1984 r. przeprowadzono stosowne badania, raport dotyczący bojkotowania mediów przez inteligencję nie został opublikowany. Ukazało się za to 35 raportów dotyczących zawartości polskiej prasy⁴³.

W 1997 r. CBOS przekształcono w fundację nadzorowaną przez premiera. Nadal prowadzi „reprezentatywne dla społeczeństwa polskiego badania sondażowe, dotyczące opinii na temat wszelkich ważnych problemów społeczno-politycznych i gospodarczych”⁴⁴. Ich wyniki publikowane są w „Komunikatach z badań”, „CBOS Flash” oraz „Opiniach i Diagnostykach”. Nie zawierały one informacji o czytelnictwie prasy. Corocznie przedstawiano zaś oceny mediów audiowizualnych oraz sondowano sposoby korzystania z Internetu.

⁴¹ D. Jarosz, *Sondaże ośrodka...*, s. 74–79.

⁴² A. Sułek, *Sondaż polski...*, s. 13.

⁴³ *Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*, Warszawa 1994, *passim*.

⁴⁴ https://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php [dostęp: 21.12.2024].

GUS od ponad stu lat gromadzi dane statystyczne dotyczącego ruchu wydawniczego. Dane te uzyskuje przede wszystkim z Biblioteki Narodowej. Ta z kolei od 1955 r. raportuje, na podstawie papierowych egzemplarzy obowiązkowych, o liczbie wydawanych tytułów prasy oraz jej rocznych nakładach globalnych⁴⁵. Warto przy okazji dodać, że również w 1955 r. powstał przy BN Instytut Książki i Czytelnictwa.

GUS prowadził nie tylko pasywne, ale i aktywne badania czytelnictwa. Pierwsze z nich przeprowadzono w 1967 r. W porównaniu z innymi instytucjami, które zwykle badały około 3 tys. osób, sondaż GUS objął ich blisko 32 tys. Z sondażu wynikało, że gazet nie czyta 10% Polaków, a czasopism 20%. Okazało się, że spośród dzienników najpopularniejsze były „Express Wieczorny”, „Życie Warszawy” (wraz z mutacjami) i „Trybuna Ludu” (sic!). Wśród czasopism najchętniej czytano tytuły adresowane do kobiet.

Z badań wysnuto generalne i dość oczywiste wnioski. Wskaźniki czytelnictwa rosły, gdy respondenci mieli średnie i wyższe wykształcenie, pracowali umysłowo, byli młodzi, mieszkali w dużych miastach⁴⁶. W badaniach nie brano pod uwagę dochodów respondentów. Kolejne badania dotyczące szeroko pojmowanej partycypacji w kulturze przeprowadzono w latach: 1972, 1979, 1985, 1988, 1990. Badano grupy liczące od 11 do 25 tys. osób⁴⁷. W sondażach z 2014 r. i 2019 r. zatytułowanych „Uczestnictwo ludności w kulturze” GUS badał posiadanie i czytanie książek, lecz już nie interesował się czytelnictwem prasy⁴⁸.

Bez wątpienia najbardziej wszechstronne i permanentne badania czytelnictwa prowadził OBP RSW. Ośrodek powołano w 1956 r. Jego działalność i osiągnięcia zostały starannie udokumentowane i przedstawione w licznych opracowaniach naukowych⁴⁹. Dlatego też charakteryzując tę placówkę, skupimy się jedynie na podsta-

⁴⁵ Zob. przykładowo: *Ruch wydawniczy w liczbach. Periodyki*, file:///C:/Users/tmiel/Desktop/Ruch%20wydawniczy%2023.pdf [dostęp: 22.01.21025] i *Mały Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 2024.

⁴⁶ *Oddziaływanie prasy, radia i telewizji. Wyniki badania ankietowego GUS przeprowadzonego w 1967 r.*, Warszawa 1969, s. 23.

⁴⁷ W. Łogodziński, *Uczestnictwo w kulturze. Podstawowe wyniki badań reprezentacyjnych z lat: 1972, 1979, 1985, 1988, 1990*, Warszawa 1992.

⁴⁸ *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2014 r.*, Warszawa 2016 [file:///C:/Users/tmiel/Downloads/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf, dostęp: 25.01.2025]; *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2019 r.*, Warszawa 2020, [file:///C:/Users/tmiel/Downloads/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf, dostęp: 25.01.2025].

⁴⁹ Zob. np.: R. Filas, *Krakowski Ośrodek Prasoznawczy i początki badań odbioru mediów, „Kultura i Społeczeństwo” 1999, nr 4*; tenże, *O badaniach rynku prasy*, [w:] *Metody badań medjoznawczych i ich zastosowanie*, red. A. Szymańska i in., Kraków 2018; tenże, *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze — analiza zawartości [1957–2012]. Metody, tematy, autorzy*, red. M. Kawka, Kraków 2016; A. Cieślukowa, R. Filas, „*Wiadomości*” — *nieistniejący dziennik krakowski z 1974 roku, czyli o badaniach selekcji odbiorczej w Ośrodku Badań Prasoznawczych*, „*Rocznik Historii Prasy Polskiej*” 2019, z. 4.

wowych faktach. W OBP powołano Sekcję Socjologicznych Badań Prasoznawczych. Kierowali nią kolejno: Władysław Kobylański⁵⁰, Zygmunt Gostkowski⁵¹, Henryk Siwek i Ryszard Filas⁵². Oprócz nich badania prowadzili m.in. Jerzy Mikułowski Pomorski⁵³, Franciszek Adamski i Zbigniew Bajka.

Pierwsze, sondażowe, badania czytelnictwa przeprowadzono w lutym 1957 r. Kierował nimi Władysław Kobylański. Przedmiot badania stanowiło czytelnictwo w dwóch wsiach: jednej usytuowanej blisko Krakowa i zamieszkannej przez chłopów-robotników; drugiej położonej z dala od dużych miast, której mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim rolnictwem. Zbadano zaledwie około 100 osób⁵⁴. Równie skromny wymiar miały badania czytelnictwa przeprowadzone w tym samym czasie w Nowej Hucie⁵⁵. Pierwsze z zrealizowanych badań prowadzono według metodologii Kazimierza Dobrowolskiego, dlatego też były one zorientowane na „monograficzne badania terenowe o charakterze bardziej etnograficznym niż socjologicznym”⁵⁶.

Choć w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. sondaże OBP miały skromny, a niekiedy niereprezentatywny charakter, to jednak starano się stosować innowacyjne narzędzia i metody badawcze. Zdobywano doświadczenia i doskonälono metody analityczne. Jednocześnie organizowano ogólnopolską sieć 4 tys. społecznych ankietów. Dzięki niej w 1974 r. przeprowadzono pierwsze badania w całym kraju. Analizę 10 tys. ankiet przedstawił Zbigniew Bajka⁵⁷. Ostatni raz społeczną sieć ankieterską wykorzystano w 1991 r. Następnie, do 1999 r., korzystano z płatnych ankietów. Później, z braku środków, zaprzestano prowadzenia badań terenowych. Jedynie dla zasady dodajmy, że wyniki badań stale przedstawiano na łamach „Raportów OBP” i „Zeszytów Prasoznawczych”. Po 1989 r. szczególnie aktywny w tym drugim periodyku był Ryszard Filas, który — gdy zabrakło finansowych środków — analizował czytelnictwo, korzystając z metod pasywnych.

W warunkach demokratycznej Polski, w połowie lat 90. XX w., rozpoczęło działalność kilka komercyjnych firm badających opinię publiczną, m.in. Instytut Pentor, GfK Polonia, SMG/KRC, Ipsos, Estymator i inne. Niemal wszystkie z nich badały czytelnictwo prasy, a że stosowały odmienne metodologie, uzyskiwano rozbieżne wyniki. W 1998 r. doszło do konsolidacji rynku zdominowanego przez dwie

⁵⁰ Biogram [w:] „Przegląd Socjologiczny” 1962, nr 16/1, s. 156.

⁵¹ *Słownik członków Łódzkiego Towarzystwa Naukowego 2010–2015*, [https://www.ltn.lodz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=431&catid=64, dostęp: 5.02.2025].

⁵² „Zeszyty Prasoznawcze” 2013, nr 3, s. 444–447.

⁵³ „Zeszyty Prasoznawcze” 2021, nr 1, s. 127–131.

⁵⁴ W. Kobylański, *Wyniki badań nad czytelnictwem prasy i korzystaniem z radia w dwóch wsiach woj. krakowskiego*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2.

⁵⁵ Te-Rd, *Przyczynek do analizy czytelnictwa w Nowej Hucie*, tamże.

⁵⁶ R. Filas, *Odkrywanie prasoznawstwa...*, s. 112.

⁵⁷ Z. Bajka, *Czytelnictwo prasy w Polsce Ludowej*, Kraków 1976.

firmy: Grupę Kantar oraz WPP. Pierwszą z nich reprezentuje na polskim rynku Kantar Millward Brown oraz Kantar Media, drugą Nielsen Audience Measurement⁵⁸.

Na koniec tego przeglądu wypada przedstawić polskie badania czytelnictwa (PBC). Początki tego przedsięwzięcia datowane są na rok 1994, gdy doszło do porozumienia pomiędzy wydawcami „Rzeczpospolitej”, „Gazety Wyborczej” i „Super Expressu”. W tym samym roku powołano także Związek Kontroli Dystrybucji Prasy — dobrowolną organizację wydawców prasy. PBC ukonstytuowały się w 1998 r. jako spółka córka ZKDP. W statucie PBC określono zasady badania czytelnictwa prasy oraz dysponowania wynikami tych badań. Te drugie stanowią podstawę negocjacji z reklamowcami. PBC organizuje przetargi na badania czytelnictwa. W 1998 r. badania przeprowadził Taylor Nelson, a od 1999 r. realizuje je instytut SMG/KRC Millward Brown Company⁵⁹.

Ponieważ w ostatnim dwudziestoleciu malało zainteresowanie drukowaną prasą, liczba tytułów kontrolowanych przez ZKDP z roku na rok była coraz mniejsza. Dlatego też z końcem 2019 r. funkcje ZKDP przejęło PBC. Jednocześnie zmieniono metodę prowadzenia badań. Oprócz wywiadów przeprowadzanych w domach respondentów (CAPI) wprowadzono wywiady internetowe (CAWI). Tych pierwszych przeprowadzano rocznie 18 tys., a tych drugich 12 tys.⁶⁰ W kolejnych latach poszerzano zakres badań. W 2025 r. PBC prowadziło badania pn. Total Reach 360°. Obejmowały one badania czytelnictwa prasy drukowanej i upowszechnianej poprzez Internet oraz korzystanie z witryn prasowych. Badano też, z jakich urządzeń korzystają respondenci: stacjonarnych czy mobilnych?

Według PBC w 2023 r. aż 80% Polaków w wieku 15–75 lat miało kontakt z prasą. Oznaczało to, że w ostatnim dziesięcioleciu nie odnotowano istotnych zmian w korzystaniu z tego medium. W formie drukowanej prasę czytało 45%, a cyfrowej — 68% populacji. Warto jednak pamiętać o tym, że respondentom przedstawiano portfolio zawierające pierwsze kolumny gazet i czasopism⁶¹. Według teoretyków i doświadczonych praktyków takich badań powodowało to znaczne zawyżenie uzyskiwanych wyników⁶².

⁵⁸ R. Filas, *O badaniach rynku prasy...*, s. 278–279.

⁵⁹ I. Anuszevska, *Badanie czytelnictwa prasy — perspektywa instytutu badawczego*, [w:] *Nowe metody, nowe podejścia w naukach społecznych*, red. P.B. Sztabiński i in., Warszawa 2004, s. 59–60.

⁶⁰ *tw*, *Zmiany w PBC: 12 tys. ankiet internetowych o czytelnictwie, badanie eyetrackingowe reklam prasowych* [<https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/zmiany-w-pbc-12-tys-ankiet-internetowych-o-czytelnictwie-badanie-eyetrackingowe-reklam-prasowych>], dostęp: 10.07.2025].

⁶¹ I. Anuszevska, *Badanie czytelnictwa prasy...*, s. 64.

⁶² Zob. zwł.: H. Siwek, *Badanie czytelnictwa prasy — deklaracje a rzeczywistość. Szkic metodologiczny*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1997, nr 3–4.

Podsumowanie

Chociaż prasą jako zjawiskiem społecznym zainteresowano się na ziemiach polskich w początkach XIX wieku, to jednak dopiero u schyłku tego stulecia zaczęto analizować jej czytelnictwo. Pierwsze analizy miały charakter statyczny. Próbowano szacować jednorazowe nakłady gazet i odnosić je do liczebności potencjalnej grupy czytelniczej lub też do liczebności gospodarstw domowych. Współcześni historycy nie uwzględniali tych szacunków, słusznie uważając, że miały one nikłą wartość poznawczą. Zwracali za to uwagę na nakłady globalne lub jednorazowe i na ich podstawie szacowali czytelnictwo. Zważywszy na to, że dysponowali niekompletnymi danymi, wysuwane wnioski miały charakter hipotez, których także obecnie nie da się zweryfikować.

Pierwsze próby aktywnych badań czytelnictwa podjęto w okresie międzywojennym. Przeprowadzano badania ankietowe w różnorodnych środowiskach. Z dzisiejszego punktu widzenia jakość wykorzystanych narzędzi badawczych rodzi pewne wątpliwości, lecz wydaje się wystarczająca. Za niezadowolające trzeba jednak uznać doборы próbek, co skutkowało niereprezentatywnością przeprowadzonych badań.

Bardziej wiarygodne wyniki zaczęto uzyskiwać dopiero po 1956 r., gdy odrodzona polska socjologia postanowiła korzystać ze sprawdzonych i wiarygodnych metod badawczych. Wyniki tych badań można odnaleźć przede wszystkim w publikacjach OBOP, GUS, CBOS i OBP RSW. Obecnie interesujące nas sondaże prowadzi PBC. Wynika z nich, że Polacy nadal czytają prasę, zwłaszcza w jej cyfrowej postaci. Teza ta wydaje się jednak nazbyt optymistyczna. Badając czytelnictwo, wypada brać pod uwagę nie tylko deklaracje, ale też wielkość i sprzedaż nakładów, a te nieustannie maleją⁶³.

Bibliografia

- Anuszevska I., *Badanie czytelnictwa prasy — perspektywa instytutu badawczego*, [w:] *Nowe metody, nowe podejścia w naukach społecznych*, red. P.B. Sztabiński i in., Warszawa 2004.
- Bajka Z., *Czytelnictwo prasy w Polsce Ludowej*, Kraków 1976.
- Bandkie J.S., *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1819, t. 4.
- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Warszawa – Wilno 1814.

⁶³ Tezę tę potwierdzają socjolodzy prowadzący badania czytelnictwa. Zob.: I. Anuszevska, *Badanie czytelnictwa prasy...*, s. 60–61.

- Brzeziński M., *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyaryjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Warszawa 1890.
- Chicińska W., *Czytelnicy i prasa. (Głos z publiczności)*, „Ateneum” 1887, t. 3, s. 162–174.
- Chłędowski T., *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1.
- Cieślak T., *Prasa w zaborze pruskim*, [w:] *Prasa polska 1864–1918*, Warszawa 1976.
- Cieślikowa A., Filas R., „*Wiadomości*” — *nieistniejący dziennik krakowski z 1974 roku, czyli o badaniach selekcji odbiorczej w Ośrodku Badań Prasoznawczych*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2019, z. 4.
- Czytelnictwo* [hasło w:], *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976.
- Czytelnictwo* [hasło w:], *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, łam 482.
- Dawid J.W., *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, Warszawa 1886.
- Dziki S., *Badania nad prasą w Polsce*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976.
- Dziki S., *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, tom 1, Kraków 1872.
- Estreicher K., *Dopełnienie*, Kraków 1881.
- Filas R., *Krakowski Ośrodek Prasoznawczy i początki badań odbioru mediów*, „Kultura i Społeczeństwo” 1999, nr 4.
- Filas R., *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać*, [w:] *Zeszyty Prasoznawcze — analiza zawartości [1957–2012]. Metody, tematy, autorzy*, red. M. Kawka, Kraków 2016.
- Filas R., *O badaniach rynku prasy*, [w:] *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, red. A. Szymańska i in., Kraków 2018.
- Historia Polski w liczbach. Oświata, nauka, kultura*, z. 4, Warszawa 1992.
- Jarosz D., *Sondaże ośrodka badań opinii publicznej (OBOP) w latach 1957–1989: refleksje historyka*, „Polska 1944/1945–1989. Studia i Materiały” 2004, t. VI.
- Kafel M., *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2.
- Katz E., Lazarsfeld P., *Personal influence. The part played by people in the flow of mass communications*, Glencoe 1955.
- Kmiecik Z., *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904/1915*, [w:] *Prasa polska 1864–1918*, Warszawa 1976.
- Kobyłański W., *Wyniki badań nad czytelnictwem prasy i korzystaniem z radia w dwóch wsiach woj. krakowskiego*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2.
- Kujawska J., *Jan Władysław Dawid w polskiej literaturze psychologiczno-pedagogicznej*, „Roczniki Filozoficzne” 1959, nr 4.
- Kwilecki A., *Tradycje socjologii polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 2.
- Leksykon terminów medialnych A–L*, red. K. Wolny-Zmorzyński i in., Toruń 2024.
- Łogodziński W., *Uczestnictwo w kulturze. Podstawowe wyniki badań reprezentacyjnych z lat: 1972, 1979, 1985, 1985, 1990*, Warszawa 1992.
- Mały Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 2024.
- Myśliński J., *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1.
- Oddziaływanie prasy, radia i telewizji. Wyniki badania ankietowego GUS przeprowadzonego w 1967 r.*, Warszawa 1969.

- Orsini-Rosenberg S., *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2: 1930/31, nr 12.
- Paczkowski A., *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Ruch wydawniczy w liczbach. *Periodyki*, file: Ruch%20wydawniczy%2023.pdf [dostęp: 22.01.2025].
- Siciński A., *Kontakty osobiste a proces masowego komunikowania. Weryfikacja hipotezy*, „Studia Socjologiczne” 1962, nr 2.
- Siwek H., *Badanie czytelnictwa prasy — deklaracje a rzeczywistość. Szkic metodologiczny*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1997, nr 3–4.
- Słownik członków Łódzkiego Towarzystwa Naukowego 2010–2015*, red. M. Antczak, M. Przybysz-Stawska, Łódź 2018.
- Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006.
- Spółeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*, Warszawa 1994.
- Sułek A., *Sondaż polski: przygarść rozpraw o badaniach ankietowych*, Warszawa 2001.
- Szczurkiewicz T., *Rasa, środowisko, rodzina*, Poznań 1938.
- Szczurkiewicz T., *Studia socjologiczne*, Warszawa 1969.
- Szczurkiewicz T., *Wpływ prasy codziennej*, „Przewodnik Społeczny” 1934, nr 6, 11, 12.
- Te-Rd, *Przyczynek do analizy czytelnictwa w Nowej Hucie*, „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2.
- The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*, red. P. F. Lazarsfeld, M. Rosenberg, Glencoe 1955.
- Troszyński T., *Przewodnik po Częstochowie i okolicy na rok 1909*, Warszawa 1909.
- tw, *Zmiany w PBC: 12 tys. ankiet internetowych o czytelnictwie, badanie eyetrackingowe reklam prasowych* [https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/zmiany-w-pbc-12-tys-ankiet-internetowych-o-czytelnictwie-badanie-eyetrackingowe-reklam-prasowych, dostęp: 10.07.2025].
- Uczestnictwo ludności w kulturze w 2014 r.*, Warszawa 2016.
- [file:///C:/Users/tmiel/Downloads/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf, dostęp: 25.01.2025].
- Uczestnictwo ludności w kulturze w 2019 r.*, Warszawa 2020,
- [file:///C:/Users/tmiel/Downloads/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf, dostęp: 25.01.2025].
- Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet 1927 roku*, Warszawa 1929.
- Wiść o sobie*, Poznań 1938.
- Znaniecki F., Thomas W.I., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.